

Szczepański, Janusz

„Przasnysz i powiat przasnyski w latach 1866–1939. Zarys dziejów”, Radosław Waleszczak, Przasnysz 1999 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 91/4, 611-613

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

państwowej — Hakata dążyła w pierwszym rządzie do wywalczenia korzystnego ustawodawstwa, mniej uwagi poświęcając oddziaływaniu na Niemców mieszkających we wschodnich prowincjach Prus, Straż natomiast koncentrowała się właśnie na działaniach mobilizujących i jednoczących ludność polską. Niewątpliwie trafna jest również uwaga autorki, że rywalizacja obu organizacji nie tylko wpłynęła na politykę narodowościową władz polskich po 1918 r., ale w znacznym stopniu określiła również wzajemne negatywne stereotypy, które częściowo przetrwały do dzisiaj, czego przykładem jest emocjonalny ładunek zawarty w pojęciu „hakatysta”.

Książka Sabine Grabowski, powstała na podstawie solidnej bazy źródłowej, stanowi jednocześnie przykład umiejętnej zastosowania najnowszych propozycji teoretycznych, co pozwoliło autorce przedstawić skomplikowane i wywołujące jeszcze sporo emocji zagadnienie w sposób daleki od oceniania i moralizowania, zgodny natomiast z właściwym dla nauk społecznych (w tym historiografii) końca XX w. postrzeganiem kwestii narodu i nacjonalizmu. Jej praca, będąca zmienioną wersją doktoratu obronionego na uniwersytecie w Düsseldorfie, wskazuje również, że dzieje stosunków polsko-niemieckich z powodzeniem mogą być podejmowane także poza ośrodkami koncentrującymi swe badania wyłącznie na dziejach Europy Środkowej i Wschodniej.

Olgięrd Kiec
Polska Akademia Nauk
Instytut Historii

Radosław Wałeszczak, *Przasnysz i powiat przasnyski w latach 1866–1939. Zarys dziejów*, Przasnysz 1999, s. 475.

Radosław Wałeszczak należy do nielicznego grona dobrze zapowiadających się badaczy ośrodków miejskich Mazowsza. Ma w swoim dorobku liczącą się monografię miasta Chorzele, która zapewne zainspirowała go do podjęcia badań nad dziejami powiatu i miasta Przasnysza w okresie porozbiorowym i w latach Drugiej Rzeczypospolitej.

Autor włożył wiele wysiłku, docierając do różnorodnych materiałów historycznych, na których oparł swoją pracę. Przeprowadził kwerendę w archiwach centralnych: Archiwum Głównym Akt Dawnych, Archiwum Akt Nowych i Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie. Wykorzystał także zespoły przechowywane w archiwach wojewódzkich: Archiwum Państwowym w Krakowie (akta Naczelnego Komitetu Narodowego), Archiwum Państwowym w Płocku i Archiwum Państwowym m.st. Warszawy oraz jego Oddziału w Pułtuskach. Wykorzystał zbiory Archiwum Diecezjalnego w Płocku i Biblioteki Narodowej w Warszawie. Wyniki kwerendy archiwalnej wzbogacone zostały dzięki wykorzystaniu przez autora prasy oraz licznych, wydanych drukiem materiałów źródłowych, pamiętników, opracowań oraz relacji ustnych. Do zamieszczonego w monografii wykazu źródeł niewiele można by już dodać. Różnorodny materiał źródłowy umożliwił nakreślenie bardzo interesującej, pełnej, jak się wydaje, panoramy dziejów Przasnysza i okolic w latach 1866–1939.

Układ książki jest przejrzysty, chronologiczno-problemowy. Wątpliwości budzi jedynie zasadność wprowadzenia rozdziału I zatytułowanego „Z przeszłości Przasnysza i okolic do 1863 r.”, w którym autor na 26 stronach przedstawił zarys dziejów Przasnysza i ziemi przasnyskiej od czasów Piastów mazowieckich aż po wydarzenie powstania styczniowego. W efekcie, wiele istotnych zagadnień dla dziejów Przasnysza i okolic zostało pominiętych lub omówionych zbyt ogólnikowo. Dotyczy to zwłaszcza lat Księstwa Warszawskiego, które chociażby poprzez ustawodawstwo wywarło istotny wpływ na wiele dziedzin życia w Polsce.

W rozdziale II autor przedstawia obraz Przasnysza w latach 1866–1914, nakreślony poprzez pryzmat wydarzeń politycznych, tworzących się struktur administracyjnych, stosunków narodowościowo-wyznaniowych i zawodowych na tle historii powiatu. Godną podkreślenia nowością — jak na tego rodzaju opracowanie — jest próba charakterystyki tworzenia carskiego aparatu władzy w mieście powiatowym, jego funkcjonowania oraz dużej fluktuacji rosyjskich kadr. Autor podjął się także trudu scharakteryzowania samorządu gminnego na

terenie powiatu przasnyskiego. Wiele miejsca poświęcił również analizie struktury przychodów i wydatków kasy miejskiej Przasnysza w drugiej połowie XIX w. Ustalenia w tym zakresie można byłoby wzbogacić poprzez wykorzystanie materiału źródłowego zawartego w książce Bolesława Markowskiego, „Finanse miast Królestwa Polskiego” (Kielce 1913).

Niedosyt budzi zbyt ogólnikowe potraktowanie walki o serwituty, widzianej przez pryzmat sporów chłopów i dworu w gminie Zaręby. Autor — omawiając dzieje powiatu przasnyskiego w latach 1866–1914 — nie dostrzega wpływu emigracji zarobkowej na życie jego mieszkańców, m.in. w sferze kultury życia codziennego i rozwoju świadomości.

W rozdziale III nie zasygnalizowano roli ziemiaństwa powiatu przasnyskiego w rozwoju gospodarczym Mazowsza Północnego. Pominęto m.in. gospodarczą działalność Stanisława Chetchowskiego — właściciela majątku Chojnowo. Nie uwzględniono faktu kształcenia młodzieży z przasnyskich rodzin ziemiańskich i drobno-szlacheckich w progimnazjum, a następnie gimnazjum pułuskim. Jednym z uczniów tej szkoły był, pochodzący z okolic Przasnysza, Aleksander Kakowski, późniejszy kardynał i członek Rady Regencyjnej. Autor nie pokusił się również o omówienie roli cerkwi prawosławnej w procesie rusyfikacji mieszkańców Przasnysza.

Nie wyeksponowano roli Straży Ogniowej w Przasnyszu w rozwoju kulturalnym miasta i budzeniu świadomości narodowej jego mieszkańców. Wiedzę czytelnika o dziejach przasnyskiego rzemiosła i handlu mogłaby wzbogacić mapa rynku lokalnego i regionalnego Przasnysza w okresie powojennym. Czytelnika rozprawy Waleszczaka usatysfakcjonować natomiast może zakres i sposób przedstawienia życia społeczności żydowskiej Przasnysza oraz mieszkańców wyznania ewangelicko-augsburskiego i prawosławnego tego miasta. Autor analizuje również potencjał przemysłowy powiatu, warunki codziennej egzystencji jego mieszkańców, problemy opieki zdrowotnej. Nie budzi zastrzeżeń sposób przedstawienia na terenie powiatu Przasnysz wydarzeń rewolucji 1905 r., dla których charakterystyki zostały wykorzystane głównie akta Rządu Gubernialnego Płockiego z Archiwum Państwowego w Płocku.

Godny podkreślenia jest sposób przedstawienia przez autora wydarzeń I wojny światowej. Radosław Waleszczak szczegółowo opisuje przebieg wydarzeń militarnych na terenie powiatu przasnyskiego w latach 1914–1915, krwawe walki między wojskami rosyjskimi i niemieckimi, które doprowadziły do całkowitego zniszczenia Przasnysza i okolic. Wiedzę na temat charakteru walk oraz skali zniszczeń Przasnysza wzbogacają dobrze dobrane pocztówki i zdjęcia, także barwne, zarówno rosyjskie, jak i niemieckie.

W zależności od stanu zachowania materiału źródłowego, Waleszczak przedstawia niemiecką okupację, rozwój polskiego szkolnictwa, działalność przasnyskiej Polskiej Organizacji Wojskowej, której członkowie rekrutowali się głównie ze środowisk rzemieślniczych, chłopskich i inteligentnych. Autor słusznie zauważył, że w składzie poszczególnych sekcji przasnyskiej POW nie było przedstawicieli mniejszości narodowościowo-wyznaniowych: żydowskiej i niemieckiej. Szczegółowo omówione zostały wydarzenia związane z rozbrajaniem oddziałów niemieckich na terenie powiatu przez członków POW. W grudniu 1918 r. powiaacy z powiatu przasnyskiego i powiatów sąsiednich znaleźli się w szeregach formowanego w Ciechanowie 32 pułku piechoty.

Rozdział IV rozprawy poświęcony został organizacji aparatu władzy w mieście i powiecie Przasnysz, charakterystyce życia politycznego u progu niepodległego państwa polskiego, a zwłaszcza wydarzeniom wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku. Autor omówił stanowisko mieszkańców Przasnysza narodowości polskiej wobec toczącej się do czerwca 1920 r. wojny z Rosją bolszewicką poprzez pryzmat artykułów zamieszczanych na łamach „Głosu Ziemi Przasnyskiej”. Scharakteryzował działalność Obywatelskiego Komitetu Obrony Państwa w powiecie przasnyskim, zaangażowanie poszczególnych warstw przasnyskiego społeczeństwa, m.in. narodowości żydowskiej, w pomoc dla Wojska Polskiego i w tworzenie Armii Ochotniczej. Dotychczasowa wiedza o bolszewickich rządach w Przasnyszu i ich następstwach wzbogacona została o relacje pisemne ze zbiorów Muzeum Historycznego w Przasnyszu. Opis działań militarnych w powiecie przasnyskim w sierpniu 1920 r. został poszerzony w aneksach (4 relacje uczestników walk i 6 szkiców).

W ostatnim rozdziale książki autor omówił dzieje Przasnysza i powiatu przasnyskiego w latach 1921–1939. Charakterystyki życia społeczności żydowskiej miasta dokonał głównie na podstawie „Księgi Pamięci Gminy Żydowskiej w Przasnyszu”. Czynniki rozwoju Przasnysza były analogiczne jak w innych sąsiednich miastach szczebla powiatowego. Szybsze tempo rozwoju, widoczne zwłaszcza w Mławie i Ciechanowie, w Przasnyszu było jednak niemożliwe, chociażby ze względu na brak połączenia przy ważnym szlaku kolejowym. Podobnie jak w czasach carskich głównym czynnikiem rozwoju Przasnysza były nadal rzemiosło i handel.

Z całą pewnością charakterystyka życia gospodarczego Przasnysza byłaby bogatsza po wykorzystaniu przez autora akt Rady Spółdzielczej i Związku Powiatów RP, przechowywanych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Analogiczne sugestie można także odnieść do przasnyskiego harcerstwa i nie wykorzystanych akt Związku Harcerstwa Polskiego z zasobu AAN. Większych zastrzeżeń nie można natomiast wnosić do sposobu przedstawienia życia politycznego Przasnysza i powiatu przasnyskiego, postrzeganego głównie poprzez wyniki wyborów sejmowych w poszczególnych latach. Należy żałować, że Waleszczak tak mało uwagi poświęcił wydarzeniom strajku chłopskiego 1937 r. Nie poruszył również tak ważnego zagadnienia, jakim była ofiarność społeczeństwa powiatu przasnyskiego na rzecz Funduszu Obrony Narodowej i tzw. pożyczki przeciwlotniczej (informacja o tym, bez podania przykładów, znalazła się natomiast w zakończeniu!). Autor nie wspomniał o działalności przed wybuchem II wojny światowej hitlerowskiej V kolumny, szczególnie widocznej w powiatach przygranicznych II Rzeczypospolitej, do których należał powiat przasnyski.

Nie w pełni zadowala czytelnika strona stylistyczno–redakcyjna rozprawy. Bezradni stajemy wobec właściwego sensu takich sformułowań: „Dramatycznie spadła liczba Niemców w samym Przasnyszu w 1897 r.” (s. 109), „Tenor wspomnień z «Księgi pamięci», sugeruje powszechny bojkot wyborów do Rady Miejskiej” (s. 232).

Książka zawiera dobrze dobrane aneksy, ilustracje, mapy, plany i szkice oraz tabele.

Niezmiernie rzadko spotykamy rozprawy poświęcone dziejom poszczególnych miast i powiatów, które można uznać za wzorowe. Mimo zgłaszanych uwag i postulatów, książka Radosława Waleszczaka należy do kategorii wartościowych rozpraw, które w istotny sposób poszerzają naszą wiedzę o dziejach miast polskich w okresie porozbiorowym i latach II Rzeczypospolitej. Niewątpliwie wzbogaci ona także dorobek badaczy zajmujących się dziejami Mazowsza.

Janusz Szczepański
Wyższa Szkoła Humanistyczna
w Pułtusku

Przemysław Hauser, *Mniejszość niemiecka na Pomorzu w okresie międzywojennym*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Historia nr 193, Poznań 1998, s. 362.

Problem mniejszości niemieckiej w Polsce międzywojennej ma już obszerną i stale powiększającą się literaturę przedmiotu (w ostatnich latach poświęcił tej kwestii dwie obszernie prace Dariusz Matelski). Do jej powstania przyczynił się w znacznym stopniu sam autor recenzowanej pracy, zajmujący się od dawna tą tematyką na obszarach znajdujących się przed pierwszą wojną światową w państwie niemieckim: na Pomorzu, Wielkopolsce i Górnym Śląsku. W jego dorobku znajduje się między innymi praca: „Mniejszość niemiecka w województwie pomorskim w latach 1920–1939”, wydana przez wydawnictwo Ossolineum w 1981 r.

Pierwszą refleksją jaka nasuwa się po lekturze nowej pracy Przemysława Hausera o mniejszości niemieckiej na Pomorzu jest to, że nie jest ona powieleniem wcześniejszej wersji. Dalsze doświadczenia badawcze autora, sięgające poza Pomorze, nowe źródła, a także sprzyjający większej obiektywizacji badań klimat polityczny w stosunkach polsko–niemieckich, sprawiły, że prezentowany obraz tematu jest bogatszy nie tylko o określone ustalenia faktograficzne, lecz przede wszystkim o warstwę refleksyjną.

Zgodnie z „duchem czasu” w omawianej wersji pracy więcej miejsca zajmują m.in. elementy związane z koegzystencją ludności niemieckiej i polskiej, w tym nieantagonistyczną. Wątek ten nie jest nowy w literaturze polskiej poświęconej mniejszości niemieckiej, nie jest też sztucznie wprowadzany. Przemysław Hauser dostrzega płaszczyzny, na których dochodziło do współdziałania obu grup etnicznych (Kościół katolicki, spółdzielczość, samorząd komunalny, małżeństwa mieszane), potwierdza jednak moje spostrzeżenie, że to zagadnienie wymaga jednak dalszych, pogłębionych badań. Przykład śląski wskazuje, że źródła pozwalają na znacznie szerszą